

Matevž Košir

Magija in goljufija ter tovarništvo med Trstom in Gradcem 1732-1734

Pred deželskim sodiščem gospostva Ortnek se je 21. novembra 1733 začel inkvizicijski proces proti Luciji Roter, osumljeni čarovništva. Proces, ki so ga dan predtem prenesli z deželskega sodišča gospostva Ribnice¹, so začeli z zaslišanjem dvajsetletne Urše Cvet iz Sv. Gergorja (v župniji in vikariatu Lašče in v deželskem sodišču gospostva Ortnek), ki je trdila, da sta Matevž Veider, vulgo Mahne, in njegova žena Špela, ki stanujeta pri Laščah "v Zernize", začarala njenega moža Andreja Cveta. Zaradi njune čarovnije naj bi se Andrej povsem "izgubil" in videl vse krvavo pred očmi ter blodil po svetu vse od sv. Mihaela² leta 1732 do sv. Gregorja³ leta 1733.

Urša Cvet je na zaslišanju povedala, da je bil njen mož Andrej, ki se je preživljal s krošnjarnenjem z laškimi stvarmi, že v času pred odhodom na svojo običajno krošnjarsko pot (na dan sv. Mihaela) popolnoma nor in izgubljen. To in njegovo večmesečno tavanje pa je bilo po njenem mnenju posledica dejstva, da sta ga kakšnih 14 ali 18 dni pred velikim šmarnom⁴ preteklega leta začarala zakonca Veider.

Tragično usodo svojega moža je Urša lahko zasliševalcem predstavila le na podlagi moževe pripovedi. Andrej naj bi ji namreč povedal, da mu je po dolgem tavanju šele z božjo pomočjo uspelo priti do samostana v Celju. Tam so mu redovniki poskušali pomagati z različnimi duhovnimi sredstvi in ga dvakrat poslali domov. Vendar to ni obrodilo sadov. Tretjič so si pomagali s cerkvenimi sredstvi in ga spremljali dve miljii daleč. Šele tedaj

(dan pred sv. Gregorjem 1733)⁵ mu je nekako uspelo priti v Lašče k turjaškemu podložniku Juriju Šlinterju. Šlinterjeva žena je o prihodu Andreja obvestila Uršo, ki se je v spremstvu Matija Kahala in Matevža Lichstocka takoj odpravila po svojega moža.

Ko so prišli v Lašče, je Andrej svojo ženo takoj spoznal, vendar jo je vprašal, po kaj da je prišla. Urša mu je dejala, da ga bo peljala domov, Andrej pa je zahteval, da gredo mimo Male Slivnice. Ko so prišli do Male Slivnice, kjer je stanovala Lucija Roter (glavna obtoženka na procesu), se je Andrej vrgel na tla, vpil ter zahteval, naj ga pustijo. Obema Uršinima spremljevalcema je le s težavo uspelo, da sta ga še isti večer pripeljala domov. Pri tem sta imela z njim velike težave, saj se je večkrat vrgel na tla in se upiral; bil je ves krvav in ne najbolj priseben.

Kot je poudarila Urša, se je Andrej vrnil enako oblečen kot pri odhodu (napravljen naj bi bil v rumen suknič iz idrijskega sukna⁶, telovnik iz rdečega sukna in škornje; nosil je tudi rdeč pas, podložen z zelenim suknom, klobuk in belo perilo), le da je imel drugačen klobuk. Po prihodu ga je takoj preoblekla in staro obleko - razen telovnika - shranila. (Suknjo ji je v oktobru 1733 popravil Andrej Germ). V novi obleki pa je po Uršinem pripovedovanju njen mož spet postal povsem normalen. V naročje je vzel otroka in dejal: hvala Bogu, da sem prišel domov. Zopet se je počutil tako dobro kot pred letom dni.

Urša je na zaslišanju priznala, da glede same čarovnije ne ve dosti, da pa je slišala od mnogih sosedov, kako da sta njenega moža začarala Matevž Veider in njegova žena Špela. Tudi Veiderjev hlapec Jurij naj bi v vasi povedal, da je čarovnija prišla iz hiše njegovega gospodarja. Veiderjevi naj bi poiskali topol pod breškimi njivami, hlapec Jurij pa naj bi vanj navrtal luknjo, v njo položil nekaj kosov Cvetove obleke in jo zabil. Takoj zatem naj bi nastalo slabo vreme. V okolici sv. Gregorja in v ribniški župniji se je razdivjalo neurje, zaradi ka-

1 Zapisnik procesa se nahaja v Arhivu Republike Slovenije v fondu; Zbirka historičnega društva za Kranjsko (Collectanea I) fasc. 14.

Spis je bil zapisan neposredno v času procesa od novembra 1733, ko se je začel pred gospostvom Ortnek, do novembra 1734, ko se je izvršila sodba. Procesni spis je dobil od gospoda Janeza Kozlerja, imetnika gospostva Ortnek, v prvi polovici 19. stoletja Peter pl. Raditsch in ga leta 1865 predal Juridičnemu društvu v Ljubljani. Arhivu Slovenije pa je procesni spis 18. 1. 1956 poklonil profesor dr. Janko Polec.

2 29. septembra.

3 12. marec.

4 15. avgust 1732.

5 12. marec 1733.

6 V deželnem jeziku se imenuje "walantinsko sekno".

terega je žito poleglo po tleh. Jurij naj bi vsa ta dejanja priznal pri spovedi v Sveti Štifti, vendar mu župnik ni hotel dati odveze, dokler mu ni obljubil, da bo prenehal s čaranjem. O čarovniji so se kmalu razširile različne govorice. Ko je Urša slišala, da lahko obstajajo čarovnije v nekaterih delih moževih oblek, jih je del sežgala. Slišala je tudi, da je okoli svetega Jurija⁷ omenjeno drevo Matevž Veider posekal. Podrto drevo naj bi tam še vedno ležalo. Urša je povedala, da je hlapec Jurij že za božič prenehal s službo pri Andreju Veiderju in da ne ve, kje se nahaja. Vendar je od ljudi slišala, da je pri svoji materi v vasi Kotlo, ki tudi spada pod gospostvo Ortnek.

Vzroka, zakaj naj bi Veiderjeva izvedla čarovnijo, Urša ni vedela. Vedela je le, da sta bila njen mož Andrej in Matevž Veider pivska tovariša. V dobrih odnosih sta bila vse do sv. Filipa in Jakoba.⁸ Nato pa sta se sprla, saj je Veider njenega moža obtožil, da mu je vzel 25 kron.⁹ Tako je prišlo med njima do sovraštva. Sicer pa naj bi bilo življenje Matevža in Špele Veider zgledno.

Nato je Urša prisegla pred božjim tronom, da je vse, kar je govorila popolna resnica. Ker se ni mogla spomniti imen ljudi, od katerih je slišala omenjene govorice, so ji dali čas za razmislek do 23. novembra. Medtem pa je sodnik ukazal raziskati, kako je bilo v navedenem času z vremenom. Ugotovil je, da je bilo konec junija leta 1732 res neurje.

23. novembra je Urša Cvet ponovno prišla pred sodišče in poimensko navedla vse, ki so ji pripovedovali o Veiderjevem hlapcu Juriju. Martin Lichstock, stanujoč na Brinovici, podložnik gospostva Ortnek, naj bi izjavil, da je Jurij na ukaz svojega gospodarja in njegove žene zavrtal čarovnijo v topol. Marina, žena Luka Korenaka ali Žnidaršiča, ortneškega podložnika, stanujoča v vasi Sv. Gregor, naj bi trdila, da je mlinar Anton, ki stanuje v Jazbenem pod Ortnekom, slišal od hlapca Jurija, da je naredil številne čarovnije. Tomaž, valpt z Ortneka, pa naj bi Jurija že ob božiču naznanil pri gospostvu Ortnek. Čeprav Urša ni mogla navesti nikogar, ki bi lahko potrdil zmedenost in norost njenega moža od velikega šmarna¹⁰ do sv. Gregorja¹¹, je natančno opisala simp-

tome, ki naj bi dokazovali moževo izgubljenost in norost. Povedala je, da od sv. Mihaela 1732. ni več jedel in da po velikem šmarnu ni več mogel ostati doma. Menda je videl vse krvavo pred očmi. Domov se ni hotel vrniti tudi zato, ker se je bal, da ga bi zaprla v hišo, kjer ni imel obstanka. Okoli sv. Gregorja, ko se je vrnil domov, je šele izvedela za čarovnijo. Pred velikim šmarnom je bil njen mož povsem zdrav.

Istega dne (23. novembra) je bil zaslišan tudi osemindvajsetletni Uršin mož Andrej Cvet, podložnik gospostva Ortnek. Povedal je, da se ukvarja s krošnjarnjenjem s pomarančami, limonami, mandeljni in rižem in da z navedenim blagom krošnjari v Celju, Mariboru in Gradcu. Po enem od takih potovanj da se je ustavil v gostilni pri Jelencu, tam pa se je sprl z Matevžem Veiderjem, vulgo Mahnetom. Matevž Veider naj bi ga namreč po krivici obtožil, da mu je ukradel 25 kron. Pred veliko nočjo¹² naj bi ga Veider celo obtožil pred deželskim sodiščem gospostva Ortnek, vendar je kasneje obtožbo preklical.

Kot je na zaslišanju povedal Andrej, naj bi kasneje slišal govorice, da je okrog sv. Jurija Matevž Veider poiskal čarovnijo in jo tudi uporabil. Dobil da je nekaj krp njegove obleke, ki jih je hlapec Jurij na dan velikega šmarna z žebli zabil v neko drevo. V tem času je bila huda toča. Njemu pa da se je začelo v glavi vrteti, okrog je hodil kot slep, zdelo se mu je, kot da gleda skozi sito.

Kljub vsemu pa se je odločil, da gre v Trst po pomaranče, limone in drugo krošnjarsko blago. Na pot se je odpravil na dan svetega Mihaela¹³ preteklega leta in s seboj vzel 7 cekinov in dve sedemnajstici. Prvi dan je v mraku prišel do Razdrtega. Tu se je nastanil v gostilni pri Pavletu. Zaradi izčrpanosti se je zgrudil za mizo. Zjutraj, ko se je zbudil, je vzel svojega konja in odšel z gostilničarjevo vednostjo brez plačila prenočišča in hrane, saj je bil pri tovarnikih običaj, da so plačali šele, ko so se vračali. Nato je odšel proti Gorici. Tja je prišel okrog poldneva. V Gorici se je zadržal pet ali šest dni. Zaradi čarovnije je bil povsem izgubljen in je poizkušal prodati svojega konja, vendar ga ni hotel prodati ceneje kot za 15 cekinov. Nato se je s konjem ponoči odpravil iz Gorice, ne da bi goriškemu gostilničarju poravnal račune. V gostilni je pustil le pregrinjalo za konja.

Na sodnikovov vprašanje, zakaj ni nič plačeval, je Andrej odvrnil, da zato, ker je bil čisto izgubljen. Morda da je plačal le kaj sena, ne pa tudi vina. Od časa do časa naj bi mu nekaj "padlo v glavo", tako da ni vedel, kaj dela. Do božiča je

⁷ 23. aprila 1733.

⁸ 1. maja 1732.

⁹ Krona je enaka vrednosti tolarja. Tolar je bil do terezijanske denarne reforme vreden 2 goldinarja. (Valencič, Žitna trgovina na Kranjskem, Ljubljana 1977, str. 343.) Po nekaterih izjavah iz tega časa pa je bil tolar vreden 1 goldinar in deset krajcarjev. (P. Ribnikar, Blejske podložniške prisega, Ljubljana, str. 29.) Leta 1732 je en mernik pšenice (26,5 litra) stal 48 krajcarjev. 1 goldinar se je delil na 60 krajcarjev. Tolar je vseboval približno 22 g čistega srebra. (Valencič, str.141, 143.) Vsota 25 kron ni bila majhen denar.

¹⁰ 15. avgust 1732.

¹¹ 12. marec 1733.

¹² 13. april 1732.

¹³ 29. septembra 1732.

bil v zelo slabem stanju, potem pa se mu je stanje začelo izboljševati.

Iz Gorice je odšel na Planino, kjer si je privoščil kruha in vina. Ali je zapitek plačal, se ne more spomniti. Na Planino je prišel zvečer, vendar je od tam kmalu odtaval. Celo noč je potoval in prišel v trg Milje, tri kilometre pred Trstom. Straža ga ni pustila v trg niti toliko, da bi odpotoval proti Trstu, ker ni imel potnega lista. Zato se je bil prisiljen vrniti. Ustavil se je v gostilni v bližini nekega trga. V tej gostilni je poravnal račune. Nato se je namenil proti domu. Tako je prišel v trg,¹⁴ tam je privezal svojega konja in se sprehodil po trgu ter si ogledal različne stvari. Proti večeru se je vrnil v gostilno v bližini trga, kjer si je naročil jedčo in pijačo. Za mizo je zaspal. Ponoči se je zbudil. Nikjer ni bilo nikogar. Zato je šel v hlev, vzel konja in se odpravil proti domu. Na poti sta ga dohitela dva moža in ga pretepla. Od njega sta zahtevala plačilo. Andrej ju je prosil, naj ga ne tepeta, da jima bo že plačal. Eden od obeh je vzel njegovo vrečo in pobral ves njegov denar. Koliko denarja je bilo natančno v vreči, ne ve več. Zgodaj zjutraj je prišel v Trst. Ker so bila vrata zaprta, se je vrnil v Postojno. Pokosil je v gostilni pri Kovaču. Nato pa je šel preko Planine in Logatca na Vrhniko, kjer se je ustavil za dva dni. Svojega konja je zamenjal za gostilničarjevega in še za en cekin. Ta cekin je kasneje izgubil. Od tam je nadaljeval pot preko Ljubljane do Vranskega in nato naprej po Savinjski dolini. Ustavil se je v več gostilnah, povsod jedel in pil ter odšel, ne da bi plačal. To je storil tudi v gostilni pri Klemencu, kjer se je zadrževal dva dni in dve noči. Ponoči je odšel, seveda ne da bi plačal. Gostilničar ga je s svojim konjem zasledoval. Ko ga je dohitel, ga je pretepel in mu vzel konja. Andrej je potem brez konja prišel v Žalec. Ustavil se je pri gostilničarju in mesarju Mihaelu, ki ga je prosil, naj nese štiri dukate¹⁵ njegovi sestri v Vojnik. Vendar pa se Andrej v Vojniku ni ustavil, ampak je denar obdržal in potoval naprej. Ponekod je poravnal stroške, drugje ne. Okrog božiča je prispel v Gradec. Tu je živel dva dni v hiši, kjer običajno živi, kadar pride tja. Potem se je vrnil proti domu. Ko je prišel do križa v kraju Velika Slivnica, kjer je podružniška cerkev vikariata Velike Lašče, je videl vse krvavo. Zato se je odločil, da bo svojo pot nadaljeval. Šel je nato v vas Grmiše do posvečenega studenta. Tam se je usedel na kamen in potožil nad svojo usodo. Od tam je odšel naprej, preko Ljubljane vse do Gradca. Naselil se je v gostilni pri Prajerju v Griessu. Kramarji so ga poznali, tako da mu je

od njih uspelo dobiti denar na posojilo. Denar je dobil na posodo tudi od krčmarice. Pri tem je uporabljal več različnih imen. Skupaj je dobil 5 goldinarjev 30 krajcarjev. Nato je, ne da bi vrnil denar nadaljeval pot proti Erenhausnu. Tam je srečal par kapucinov, s katerimi je šel nekaj časa skupaj. Potožil jim je o svoji stiski. Kapucina sta ga tolažila in mu svetovala spoved, skupaj so šli v kapucinski samostan v Celju. Kapucini so mu zagotovili, da bo prišel domov, če bo imel zaupanje v Boga. Ponovno je šel proti domu, toda ko je prišel v Derve polje v vikariatu Lašče, je zopet videl vse krvavo in vse mu je plesalo pred očmi. Zato se je vrnil h kapucinom. Ti so ga potolažili in mu dali kadilo. Tretjič je prišel do Ilove vasi v bližini Derve polja k Juriju Šlinterju. Tam ga je našla njegova žena Urša in skupaj z njo ter Kahalom in Lichstockom so šli proti Mali Slivnici. Tam pa se je usedel na tla. V glavi ga je začelo boleti in ni nič videl. Zato sta ga oba moža na silo odpeljala domov. Ne ve točno, kdaj je prišel domov, vendar se od takrat bolje počuti.

Na koncu je Andrej poudaril, da je vsa njegova zmedenost posledica čarovnije, ki so jo uporabili proti njemu. To da je izvedel od številnih, tudi od svoje žene in ortneškega valpta Tomaža, ko se je v času svetega Gregorja vrnil domov.

Po zaslišanju Andreja Cveta je sodišče začelo iskati Veiderjevega hlapca Jurija. Ko pa je ugotovilo, da je odšel na Hrvaško mlatit ajdo, je najprej (24. novembra) zaslišalo štiriindvajsetletno Špelo Veider, ženo Matevža Veiderja - Mahmeta.

Na vprašanje, ali sploh ve, zakaj so jo pozvali pred sodišče, je Špela odgovorila pritrdilno. Na sodišče naj bi bila pozvana zaradi stare Lucije Roter, ki je v ortneškem zaporu. Potem pa je sodniku povedala, da je njen mož ob veliki noči leta 1732, ko je tovoril laško blago, pomaranče, mandeljne, riž in rozine, srečal Andreja Cveta. Z njim in Mihom Bočkom naj bi skupaj prespal v gostilni pri Jelencu pri Konjicah, zjutraj pa ugotovil, da mu je iz hlač izginilo 25 kron. Iskal jih je, vendar jih ni našel. Svojo izgubo je dal objaviti tudi v treh cerkvah. Ker se ni nič našlo, se je obupan vrnil domov. Špela da mu je skrila strup proti mrčesu, saj se je bala, da se bo skušal ubiti. Oče in drugi naj bi ga zaradi izgubljenega denarja obravnavali zelo slabo. Oče Tomaž je od njega zahteval, da gre po nasvet k rablju. Sprva ni hotel iti, nato pa se je pustil prepričati in je obiskal rablja v Ljubljani. Vendar rabljev nasvet ni pomagal in denarja ni dobil nazaj.

Nato je Špela sodniku povedala, da je šla na torek po veliki noči¹⁶ k maši zadušnici v podružniško cerkev Janeza Krstnika. Ker je tja prišla

¹⁴ Trg z imenom Eggen.

¹⁵ Dukat je tri goldinarje 33 krajcarjev in en pfening (to razmerje je izpričano v knjigi taks za gospostvo Bled za leto 1746) (Ribnikar, str. 15).

¹⁶ 15. april 1732.

prezgodaj in je imela naglavno ruto mokro, se je ustavila v hiši Lucije Roter. Ko sta se pogovarjali, je pogovor nanesel tudi na izgubljeni denar. Lucija ji je sprva svetovala, naj njen mož pusti brati maše pri sv. Antonu, ko pa ji je povedala, da maše niso pomagale, naj bi ji Lucija svetovala, da od osebe, ki jo sumi kraje (Andreja Cveta), dobi nekaj obleke, to pa zavrta in zabije v topol. S čarovnijo da bo od Cveta gotovo dobila nazaj pogrešani denar, sicer pa ne bo nikomur škodovala.

Špela Veider je sodišču priznala, da je z nasvetm Lucije Roter seznanila moža in služinčad in ker nihče ni imel pomislekov, se je že naslednji dan odpravila k Neži Gornik, vulgo Kovačički, ter jo prosila, naj ji priskrbi nekaj oblek od Andreja Cveta. Še isti dan ji je Kovačička prinesla del spalne čepice, del kožuha in del pasu od Cvetove obleke. Plačala ji je s kislim zeljem, čeprav ni bila povsem prepričana, da so to res Cvetove obleke. Domnevne Cvetove cunje je dala možu, ta pa jih je predal hlapcu Juriju, ki jih je še isti večer za Držecem uvrtil v topol.

Ko se je kmalu zatem razvedelo o čarovniji - hlapec Jernej se je o svojem dejanju hvalil v gostilni pri Jazbenu -, je Urša Cvet (na svete tri kralje)¹⁷ pred ortneškim gospostvom obtožila Špelo in Matevža Veiderja zaradi čarovništva. Na ukaz imetnika gospostva Ortnek grofa Ferdinanda Lichtenberga je moral Matevž Veider pokazati topol. Drevo so posekali in ga temeljito preiskali. V njem so našli del spalne čepice modre barve, del podloge pasu bele barve, nekaj platna in del kožuha, ki so jih po pregledu sežgali. Po vrnitvi pa je Matevža Veiderja zaradi trpljenja, ki da ga je moral prestati v času od sv. Mihaela 1732 do sv. Gregorja 1733, tožil še Andrej Cvet. Od Veiderja je zahteval 30 kron. Ker pa ta ni imel denarja, je izročil Cvetu 4 vole.

Špela je pred sodiščem priznala, da so čarali zato, da bi dobili nazaj izgubljeni denar. Od mnogih ljudi, ki tvorijo v Gradec, pa je izvedela, da je bil Cvet dobrega zdravja in da je številne ljudi nalaгал. Domov se ni hotel vrniti, ker se je bal upnikov.

Istega dne je sodišče zaslišalo tudi devetintridesetletnega Matevža Veiderja-Mahneteta, ki se je prav tako kot Cvet preživljal s trgovanjem z laškimi blagom, kot so pomaranče, mandeljni in podobno. Matevž je povedal, da se je na veliki teden 1732. peljal v Gradec prodat tri cente¹⁸ olja, dva centa riža in en sodček pomaranč. Na poti je srečal Andreja Cveta, ki se je vračal iz Gradca, kjer je že vse prodal. Ta naj bi mu povedal naslov graškega trgovca, kateremu je prodal olje, Matevž

pa je Cvetu predlagal, naj ga počaka, da se bosta skupaj vrnila domov. Matevž je šel v Gradec in prodal blago, nato pa sta se z Andrejem odpravila proti domu. Na velikonočni večer¹⁹ sta se v družbi s tovarnikom Mihaelom Bočkom v bližini Konjic zaustavila v gostilni Jelenc. Skupaj so prespali v hlevu na slami. Matevž je spal v sredi med Mihaelom in Andrejem. Zjutraj, ko se je zbudil, je ugotovil, da mu je iz hlačnega žepa izginilo 25 kron. Denar je iskal, vendar ga ni našel. Ko se je vrnil domov, ga je oče ozmerjal češ, zakaj da ni šel k rablju v Celje, saj bi mu le-ta lahko pomagal, da bi prišel do denarja. Zato se je po nasvetu svojega očeta Tomaža Veiderja na dan sv. Filipa in Jakoba²⁰ odpravil v Ljubljano h krvniku, da bi od njega izvedel, kdo mu je ukradel 25 kron.

Matevž Veider je sodišču povedal, da je krvniku, ki ga je našel na ljubljanskem gradu, nesel dva funta²¹ riža in mu plačal še 50 krajcarjev. Toda od rablja je dobil nasvet šele ob drugem obisku. Potem ko mu je plačal še tri sedemnajstice (sposoditi si jih je moral pri gostilničarju Jožefu v Posvečenem studencu), mu je rabelj dal majhen, zložen in zapečaten listek in mu dejal, da mora listek ob zori zakopati pod hišni prag ali pod cestni kamen. To naj bi mu pomagalo vrniti denar. Čeprav se je Matevž držal rabljevih navodil (listek je skrnil pod prvi cestni kamen ob hiši), denarja ni bilo od nikoder. Čez nekaj dni pa je izpod kamna izginil tudi listek.

Po Veiderjevem mnenju naj bi Andrej Cvet v času, ko je "hodil po svetu", predvsem goljufal ljudi, kar da lahko potrdijo številni tovarniki, med drugim tudi Matej in Jurij Zajc, Anže Šintole, Gregor Šampt iz vasi Židmarce, potem njegov brat Bolte in še nekateri drugi, ki da so vsi imeli zaradi Cvetovega goljufanja v Gradcu težave s kramarji s pomarančami. Prav tako naj bi Cvet ves ta čas živel na veliki nogi in bil dobrega zdravja, saj je plesal in podobno, kar da lahko potrdijo številne prič. Na koncu zaslišanja je sicer priznal, da je res čaral z oblekami Andreja Cveta, vendar hkrati pribil, da v takšne reči ne verjame.

Za Matevžem Veiderjem je sodišče zaslišalo tridesetletno Nežo Gornik-Kovačičko. Le-ta je povedala, da je v sredo po veliki noči zjutraj²² prišla k njej Špela Veider in ji predlagala, naj ji prinese del čepice, pasu in še kaj drugega od oblek Andreja Cveta. Čeprav ji je poskušala dopovedati, da ji "čaranje" ne bo povrnilo denarja, je Špela vztrajala pri svojem. Zato se je popoldne opravila

¹⁹ 13. april 1732.

²⁰ 1. maja 1732.

²¹ En funt je 5,6 kilograma. Glej: Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.-19. stol.), Zgodovinski časopis 8, 1954, str. 68.

²² 16. april 1732.

¹⁷ 6. januar.

¹⁸ En cent je 56 kilogramov (Ema Umek, Plovba po Savi v 18. stoletju, Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 265).

k Cvetovim, kjer ji je uspelo skrivaj z nožem odrezati kos kožuha ter kos platna od rjuhe na postelji, na kateri je ležal Cvet. Ker drugega ni uspela dobiti - Cvet je imel spalno čepico na glavi in pas na sebi -, je doma k temu dodala še kos modre čepice in kos pasu svojega moža, ki naj bi ju njen mož pred časom kupil od Cveta. Vse to je popoldne odnesla k Veiderjevi, ki ji je dala nekaj kislega zelja. Špela naj bi ji zatrdila, da bo lastnik obleke potem, ko bodo stvari zabili v topol, trepetal tako kot listje na drevesu, dokler ne bo prinesel denarja nazaj.

26. novembra je ortneško sodišče zaslišalo še 37 letno Lucijo Roter, ki je bila od 11. marca do 11. aprila zaprta v zaporu na Ortneku, potem pa so jo poslali na zaslišanje v Ribnico. Od tam so jo v petek po sv. Elizabeti²³ spet privedli na Ortnek, med zasliševanjem pa so jo največ spraševali o čarovniškem nasvetu, ki ga je dala Špeli Veider. Ker je Lucija Roter zatrjevala, da je za ta nasvet izvedela od svoje - že umrle - gostačke Lucije Prelesnice, jo je sodišče za nekaj ur (da razmisli o svoji izjavi) znova zaprlo. Medtem pa je sodnik ponovno zaslišal Špelo Veider. Na vprašanje, ali ji je Lucija Roter res povedala, da je nekoč s čarovnijo dobila nazaj možev suknjič, je Špela odgovorila pritrdilno. Obenem je še enkrat ponovila, kako da ji je Rotarjeva povedala, da bo Cvet zaradi čarovnije po celem telesu trepetal kakor listje na topolu, dokler ne bo vrnil denarja.

Po tej Špelini izjavi so pred sodnika zopet privedli Lucijo Roter in jo vprašali, če se je morebiti spomnila česa novega. Od nje so hoteli izvedeti o tem, kako je dobila nazaj suknjič svojega moža. Vendar je Lucija vztrajno zanikala, da bi ga dobila nazaj s pomočjo čarovnije - nazaj da ga je dobila zato, ker je dala brati sveto mašo. Zaradi nasprotujočih si izjav se je sodišče odločilo soočiti Špelo Veider in Lucijo Roter. Toda obe sta vztrajali pri svojih trditvah.

V zapletenem položaju se je gospostvo Ortnek odločilo, da bo zaslišalo še druge priče. Ker pa se je Janez Anton pl. Puechental, ki je vodil sodni postopek, odpravil v Ljubljano, so se odločili, da bodo nove priče zaslišali v Ljubljani. Puechental je hkrati izdal ukaz, naj preiščejo hišo Lucije Roter. 30. novembra so jo preiskale osebe deželskega sodišča Ortnek v prisotnosti več sosedov. Našli so nekaj drobnarij, neko mažo, nekaj zelišč in nekakšen prašek. Najdene predmete so dali v škatlo, to pa zapečatili in poslali v Ljubljano. Pri gospostvu Turjak je sodišče poizvedelo o življenju umrle Prelesnice in Lucije Roter. Dopis s Turjaka so v Ljubljano poslali 5. decembra.

Proces se je nadaljeval v Ljubljani 9. decembra. Najprej so zaslišali štiridesetletnega ortneškega podložnika iz Černeč Adama Mahneta, brata Matevža Veiderja, ki se je prav tako ukvarjal s krošnjarijem. Adam je sodišču povedal, da je bil seznanjen s sporom med svojim bratom Matevžem in Cvetovimi. O izgubljenem ali ukradenem denarju in o čarovniji z drevesom naj bi slišal od drugih, vendar nikoli ni verjel, da bi mogla imeti čarovnija na Andreja Cveta kakšen učinek. Povedal je, da si je hotel Cvet tudi od njega sposoditi denar. Ker pa je vedel, da je Cvet precej zadolžen (zlasti pri Juriju Žlindri, podložniku gospostva Turjak), mu denarja ni hotel posoditi.

Adam Veider je sodišče seznanil z več Cvetovimi "podviggi", o katerih je slišal na svojem potovanju v Gorico. Ko se je 40 dni po sv. Mihaelu skupaj z Jernejem Grudnom, ortneškim podložnikom, podal na pot proti Gorici, so jima ljudje povedali, da je Cvet večkrat tovoril usnje v Gorico. Tako naj bi teden dni po sv. Mihaelu²⁴ prišel v gostilno pod Turnom, nedaleč od Gorice, in se tam zadrževal dva dni, češ da čaka svoj funt usnja. Nato naj bi si sposodil od gostilničarja štiri sedemnajstice, češ da gre pogledat, kaj delajo njegovi ljudje z blagom, vendar se v gostilno ni več vrnil.

Zaslišani Adam je vedel o Cvetu povedati še več zanimivih zgodb. Povedal je, da je šel po božiču 1732, skupaj z že omenjenim Grudnom proti Štajerski, v Mariboru pa je pri gostilničarju in mesarju Taclerju srečal Cveta, ki je popival z Gregorjem Maroltom. Ko ga je Cvet zagledal, se je zgrozil in se pokril z rokama. Adam ga je vprašal, zakaj ne pride domov in mu zatrdil, da se mu ne bo nič zgodilo, saj da je čarovnija z drevesa že sežgana. Cvet pa mu je odgovoril, da je hotel priti domov, da pa ni mogel priti dlje od križa pri Veliki Slivnici. Adam je sodišču povedal, kako je Cveta skupaj še z nekim tovarnikom pregovarjal, naj se končno vrne domov in ko mu je obljubil, da se bo vrnil, mu je dal sedemnajstico. Takrat je opazil, da ima Andrej obvezano roko. Ko sta nato z Jernejem Grudnom odpotovala iz Maribora, ju je v Pesnici mesar in gostilničar vprašal, če nista morda srečala ranjenega mladega moža. Gostilničar jima je povedal, da je le-ta pred časom prenočil pri njem (potem ko sta ga pri graškem deželnem mostu napadla dva neznanca in ga ranila), vendar pa pri odhodu pozabil plačati. V Gradcu pa je slišal, da si je Cvet od kramarjev s pomarančami in nekega pivovarja sposodil denar pod pretvezo, da gre po blago. Ker jim dolga ni povrnil, ga je sin graškega pivovarja udaril in ranil. Tudi na poti iz Gradca, je nadaljeval svojo pripoved Adam Veider, sta z Jernejem Grudnom v bližini Maribora srečala

²³ 20. novembra 1733.

²⁴ 6. oktobra 1732.

Cveta pri gostilničarju Jegliču. Z njima je potem potoval na praznem vozu do Konjic. Skupaj so prespali pri gostilničarju Krasu. Zjutraj pa je Andrej navsezgodaj izginil, zato sta z Jernejem sama odšla proti domu. Pri gostilničarju Kolencu "pri Savinji" sta izvedela, da je Cvet naredil strošek za štiri goldinarje, nato pa pobegnil. Ustavil naj bi se tudi v gostilni v sv. Pavlu (Preboldu) in dal gostilničarki vrečko; rekel naj ji bi, da je v njej denar in da naj ga shrani. Takrat pa je prispel tja Kolenc, ki ga je zasledoval. Odprli so vrečko in v njej namesto denarja našli kamenje. Kolenc je Cveta premlatil in mu vzel konja. Vendar je bil konj menda, kot je slišal Adam, last mesarja Mihaela iz Žalca, ki ga je dal Cvetu, da bi ga izročil njegovi hčeri.

Adam je povedal, da mu je o Cvetu pripovedovala tudi neka gostilničarka ob deželni cesti v bližini Vrhnike. Tudi tam naj bi Cvet jedel in pil, potem pa - iz zgovorn, da gre pogledat svoje blago na čolnu - brez plačila odšel. Na koncu pa je poudaril, da je bil Cvet, ko sta ga srečala z Jernejem Grudnom, videti povsem normalen.

Naslednjega je sodišče zaslišalo Bolteta Mahnega, drugega brata Matevža Veiderja. Bolte je povedal, da je srečal Cveta malo pred božičem 1732., ko je potoval v Trst. Srečala sta se v vasi Hraše nedaleč od Razdrtega in Cvet se mu je zlagal, da potuje z njim neki Krulovec, čeprav je bil le-ta takrat že mrtev. Ko je Cveta vprašal, zakaj ne pride domov, mu je odvrnil, češ, kaj pa naj počnem doma, ko sem tako zadolžen. Cvet mu je razložil, da hoče iti najprej v Trst in tam pogledati, kako naj si pomaga ter šele nato oditi domov. Ker je Bolte ravno takrat potoval v Trst, je Cveta hotel prepričati, naj gre z njim. Cvet pa se je zgovoril, da bo že šel, vendar mora najprej poračunati z gostilničarjem, tako da se mu bo priključil kasneje. Bolte se je počasi odpravil proti Trstu, vendar Cvet ni prišel za njim. Ko se je z blagom odpravil proti Gradcu je dan pred novim letom v Wildonu v neki gostilni spet srečal Cveta. Bolte je poudaril, da je bil Cvet videti povsem zdrav, saj mu je povedal, da tovari ostrige in druge školjke, ki da jih bo v Gradec peljal gostilničar Slapar iz Podpeči. Tam naj bi tovor prodal kramarjem s pomarančami za 18 forintov, potem pa za ta denar kupil dva centa železa. Toda, je nadaljeval svojo izpoved Bolte, v Gradcu je kmalu spoznal, da ga je Cvet v Wildonu nalagal. Graški kramarji s pomarančami so mu namreč povedali, da si je Cvet od njih sposodil denar za plačilo mitnine (nalagal jih je, da je moral pustiti svoje štiri konje in tovornike na mitnici, ki da jo mora plačati), vendar jim denarja ni vrnil.

Proces se je nadaljeval z zaslišanjem šestdesetletnega Tomaža Prelesnika, valpta na ortniškem gospostvu. Prelesnik je sodniku povedal le, da je

na dan nedolžnih otročičev²⁵ k njemu prišel Jurij Peterlin, hlapec pri Matevžu Veiderju, ki da mu je zaupal, kako je na ukaz gospodarja in gospodarice zavrtal v topol na gmajni pod Preložami pri Štubčevih njivah majhen sveženjek. Ko je po sv. treh kraljih za to izvedelo gospostvo, je skupaj z Veiderjem poiskal drevo in v njem res našel koščke obleke. Istega dne (18. decembra 1733) pa so zaslišali tudi Jerneja Grudna, ki je o svojem srečanju s Cvetom povedal podobno zgodbo kot pred njim že Adam Veider.

2. januarja 1734 so na sodišču odprli škatlico, ki so jo našli pri Luciji Roter. Njeno vsebino sta pregledala dr. medicine Köstler in gospod Schödl. Skušala sta ugotoviti, kakšen pomen in učinek naj bi imele stvari, ki so se nahajale v škatli. Ugotovila sta, da navedene stvari niso škodljive, nista pa mogla ugotoviti, zakaj naj bi se uporabljale.

V Ljubljani so nato (4. februarja 1734) zaslišali še Matija Zajca iz ribniškega gospostva, ki se je ukvarjal s prodajo škatel in rešet. Zajc je na sodišču sicer izjavil, da ne pozna ne Veiderja in ne Cveta, da pa je na svojih potovanjih od mnogih slišal, kako si Cvet sposoja denar, potem pa ga ne vrne.

Z zaslišanjem Matija Zajca je bil sodni postopek končan. Pravno mnenje o procesu pa je izdelal doktor prava Janez Anton pl. Puechenthal²⁶, ki je v uvodu na kratko obnovil bistvo zadeve ("čaranje" s Cvetovo obleko), potem pa odločno poudaril, da pri celi zadevi nikakor ne gre za čarovništvo. V nadaljevanju je zapisal, da je Veider predvsem "preprost neuk mož, ki ne premore razumevanja, kakšna je odvisnost pri naravnih stvareh", in da je tudi Lucija Roter, obtožena za čaranje, nedolžna. Menil pa je, da jo je treba "zaradi pravičnosti in zaradi praznoverja, ki se ne more trpeti, kajti z njim je bog vznemirjen, hudič pa čaščeri", kljub vsemu - za zgled - kaznovati. Zaradi praznoverja naj bi bili kaznovani Neža Kovačička ter Matevž in Špela Veider, pri čemer se je Puechenthal skliceval na delo Frölichsburga, *Comentari criminalis, tractatus 2*, prva knjiga, naslov 3, številka 60, ki za takšne in podobne primere predlaga poljubno kazen. Zato je sodnik predlagal, naj se pred deželskim sodiščem v Ortneku, pred tamkajšnjo kapelo, bere maša. Kaznovani naj v opomin ostalim ves čas maše držijo v eni roki razpelo in v drugi prižgano svečo. Poleg tega pa se naj kaznuje tudi ljubljanski krvnik, ki je na nedopusten način podpiral praznoverje in z njegovo pomočjo dobil denar. (O kazni naj pre-

²⁵ 18. december 1732.

²⁶ Janez Anton pl. Puechenthal se je rodil najverjetneje v letu 1693. Umril je 30. maja 1759, star 66 let. Prim. Schviz von Schvizhoffen, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain, Görz 1905*, str. 198.

sodi gospod grof glede na njegove dolgoletne izkušnje). Glede Andreja Cveta je Puechental nedvoumno ugotovil, da mu uvrtnanje njegove obleke v topol ni povzročilo nobene škode. (Kajti, če bi uvrtnanje imelo učinek, da bi se nekdo izgubil in ne mogel domov, bi moralo to učinkovati tudi na moža Neže Kovačičke, saj je bila uvrtna tudi njegova spalna čepica in konec pasu, ki ju je Veiderjevi podtaknila Kovačička). Po njegovem mnenju je Andrej Cvet na svojih potovanjih ogoljufal veliko ljudi, potem pa se je poskušal izgovarjati s čarovnijo. Zato je odredil, da mora Cvet Matevžu Veiderju vrniti štiri vole, ki mu jih je le-ta dal v strahu, da ga je res začaral (če volov nima, mu jih mora plačati po trenutni ceni, če ne gre drugače s četrtno hube in drugim imetjem, ki ga imata z ženo) in predlagal, da ga gospostvo Ortnek kaznuje tako, da ga uvrsti med deželne rekrute.

V mesecu novembru leta 1734 je bila sodba, ki jo je zapisal pl. Puechental, tudi izvršena. Za njeno izvršitev je poskrbel takratni imetnik ortneškega gospostva Maksimiljan Ferdinand grof pl. Lichtenberg, ki je z opombo, v kateri sporoča izvršitev zapisanega in s svojim podpisom zaključil procesni spis.

Na eni strani opisani proces lepo odslkava veliko praznovernost podeželja, po drugi pa vendarle opozarja na pomemben premik. Saj so dobro desetletje pred tem na Kranjskem še gorele grmade (v Krškem so bili veliki procesi vse do leta 1715). Seveda pa gre pri ortneškem procesu za specifičnost. Proces ni vodil cesarski krvni sodnik (v tem času je na Kranjskem to bil še vedno pl. Wainacht, ki je iz nekaj procesov znan kot zagrižen preganjalec čarovništva). V procesu se zato tudi ni uporabljala tortura. Lahko domnevamo, da je šlo za postopek, v katerem naj bi zemljiški gospod ugotovil ali so obtožbe dovolj težke, da bi zahtevali krvnega sodnika, ki je bil edini pristojen za delikt čarovništva. Vsekakor se na Kranjskem v tem času že jasno kaže, da se bo moralo praznovernje umakniti racionalnejšemu mišljenju. Nena zadnje pa po tem času, kljub še nekaj čarovniškim procesom na Kranjskem, zaradi obtožbe čarovništva verjetno ni bila več usmrčena nobena oseba. Skoraj gotovo bi podoben proces nekaj desetletij prej terjal smrtne žrtve.

ZUSAMMENFASSUNG

Magie und Schwindel sowie Saumfahrt zwischen Triest und Graz 1732-1734

In dem Beitrag wird ein Prozeß behandelt, der vor dem Landgericht der Herrschaft Ortnek in Krain stattfand. Der Prozeß nahm seinen Ausgang von einem Streit zwischen zwei Bauernfamilien. Das veranlaßte eine der Familien, in der Magie Hilfe zu suchen, was die andere wiederum zu Anschuldigungen nutzte. In den Zeugenaussagen kommt der stark verbreitete Aberglaube des damaligen Menschen zum Ausdruck. Im Mittelpunkt des Prozesses stand eine rein magische Zauberei.

Aus den Prozessakten ist ersichtlich, daß man sich angesichts verschiedener Probleme in die Zauberei flüchtete. Dabei verwendete man Rezepte, die allgemein bekannt waren oder man holte sich Rat von einer bestimmten Person.

Der Prozeß begann, als Urša Cvet den Matevž Mahne und seine Frau anzeigte mit der Anklage, sie hätten ihren Mann Andrej verzaubert. Als Folge dieser Zauberei soll Andrej ein Jahr lang herumgeirrt, keinen Heimweg gefunden und lauter Blut vor seinen Augen gesehen haben.

Der Streit zwischen den Familien Cvet und Mahne hatte bereits tiefe Wurzeln. Cvet und Mahne waren Trinkgenossen. Zusammen hausierten sie und säumten Orangen, Zitronen, Mandeln, Austern und ähnliches von Triest nach Graz. Der Streit brach aus, als dem Mahne auf dem Weg von Graz nach Hause 25 Kronen abhanden kamen. Sein Verdacht fiel auf Cvet. Mahne suchte zweimal den Henker in Ljubljana auf, um das verlorene Geld zurückzuerlangen. Der Henker gab ihm einen versiegelten Zettel, den er unter den Türpfosten oder unter einen Straßenstein legen sollte, um sein Geld zurückzubekommen. Mahne bezahlte den Zettel beim Henker, tat, wie ihm dieser befohlen hatte, ließ auch zwei Messen für den Hl. Antonius lesen, doch das Geld bekam er nicht zurück. Damals besuchte Mahnes Frau eine Seelenmesse für eine verstorbene Nachbarin. Dort traf sie Lucija Roter und beklagte sich bei ihr wegen des Geldes. Lucija riet ihr, ein paar Kleidungsstücke der verdächtigten Person in einen Pappelbaum zu schlagen, um ihr Geld wiederzuerlangen. Špela überredete eine Freundin, sich in Cvet Haus zu begeben, um einige Kleidungsstücke von Cvet zu holen. Mahnes Knecht bohrte diese in die Pappel hinein. Dem Volksglauben nach sollte derjenige,

dessen Kleid in die Pappel geschlagen ist, wie die Pappelblätter zittern, bis er das gestohlene Geld zurückgibt. Später sprach sich im Dorf herum, was der Knecht getan hatte. Cvet, der bereits seit einiger Zeit von der Zauberei wußte, stellte sich, als sei er verzaubert. Er reiste nach Triest und zurück und betrog mehrere Wirte und andere. Urša Cvet klagte Špela und ihren Mann vor der Ortnek-Herrschaft an. Mahne mußte dem Amtmann die Pappel zeigen, in der sich Cvet's Kleid befand. Die Pappel wurde in Anwesenheit des Grundherrn gefällt. Aus Angst, daß ihm ein Prozeß gemacht würde, flüchtete Mahnes Knecht nach Kroatien. Mahne gab Cvet vier Ochsen, weil er sich davor fürchtete, daß er wegen Zauberei vor Gericht angeklagt würde. In Ribnica wurde die

Witwe Lucija Roter inhaftiert, weil sie Mahne geraten hatte, sich einer Zauberei zu bedienen. Im November 1733 wurde ihr vor dem Ornek-Gericht der Prozeß gemacht. Der Prozeß dauerte bis zum Herbst des Jahres 1734, im November wurde die Strafe vollzogen.

Die Strafe, die von Dr. Janez Anton von Puechental ausgesprochen wurde, war ziemlich mild. Die Verdächtigten wurden dazu verurteilt, mit Kerze und Kreuz vor der Kapelle zu stehen, in der die Messe gefeiert wurde. Andrej Cvet mußte zu den Landesrekruten einziehen. Puechental, der Jurist und kein Blutrichter war, meinte, es handle sich um keine Zauberei, sondern um Aberglauben. Mit dem Vollzug des Urteils wurde der Grundherr von Lichtenberg beauftragt.